

Nominalizam u funkciji pravno relevantne volje

Nominalism in Position of Contract Will

Dr. sc. Aida Mulalić

Pravni fakultet Univerziteta u Zenici, viša asistentica
 aidadz1@gmail.com

Sažetak: Dijapazon u kojem se manifestiraju posljedice značajnijih promjena u vrijednosti novca obuhvata gotovo sve segmente društvenog sistema, na koji način i pitanje zaštite novčanih potraživanja u uslovima deprecijacije doživljava svoju punu ekspanziju. Izvor gornjeg problema, kako se u radu nastoji pokazati, počiva na različitom poimanju suštine novca od strane monetarne i pravne teorije, a zatim i prakse koje novac karakteriziraju kao djelomično pravnu ili isključivo ekonomsku kategoriju, pri tome tražeći uporište u distinkciji između novca u njegovoj konkretnoj formi i apstraktnog koncepta istog. Sljedstveno tome su izvirali različiti doktrinarni sukobi pri pokušajima različitog definiranja novca, a gdje je akcent stavljen na dva pitanja: koje su to karakteristike na osnovu kojih se neka stvar kvalifikuje kao novac i kakva je intrinistička priroda fenomena novca? U odgovoru na ova dva pitanja, pravna i ekonomska teorija se razilaze. Rad nastoji pokazati da različita pravna i ekonomska kvalifikacija odnosa koji u svojoj osnovi imaju novac rezultira nejednakim pravnim tretmanom subjekata tih odnosa. Tom cilju bio je podređen i izbor metoda indukcije, eksplikativne analize, te metode apstrakcije kojom se nastojao formirati opći zaključak o neminovnoj kauzalnoj povezanosti pojava induciranih ekonomskim faktorima i odnosa opredmećenih u pravnim poslovima.

Ključne riječi: Nominalizam, monetarni poremećaji, novac, novčana potraživanja

JEL Classification: K00

DOI:

dx.doi.org/10.14706/DO15227

Historija članka:

Dostavljen: 15.05.2015.

Recenziran: 04.11.2015.

Prihvaćen: 06.11.2015.

Abstract: *Changes in the value of money reach almost all segments of society. In this way the issue of the protection of monetary claims in terms of depreciation shows in its full expansion. Source of the problem, as we attempt to prove is based on a different understanding of the essence of money in monetary and legal theory and judicial practice that characterize the money differentally. Consequently there are different doctrinal conflicts in various attempts to define the money referred to two questions: what are the main characteristics of money and what is the nature of the intrinsic value of money? There is a point where legal and economic theories diverge. Those differences result in unequal legal treatment of legal subjects. To that goal we subordinate our choice of scientific methods: induction, explicative analysis and abstraction, with the intention of forming a general conclusion about causality among phenomena induced by economic factors and conditions imbedded in legal matters.*

Keywords: *Nominalism, monetary disorders, money, monetary claims*

JEL Classification: *K00*

DOI:
dx.doi.org/10.14706/DO15227

Article History:
Submitted: 15.05.2015.
Reviewed: 04.11.2015.
Accepted: 06.11.2015.

UVOD

Fenomen novca posve je autentičan. Osim atributa koji takvoj autentičnosti pridonose, kao što su novčana supstanca, kupovna moć ili univerzalna prihvaćenost u primjeni, novac se karakteriše svojevrsnim integritetom koji je na koncu supstituirao njegovu materijalnu komponentu. U savremenim uslovima svjedočimo određenoj regresiji monetarnog integriteta izazvanoj zahtjevima za sve većim količinama novca što opet zamagljuje njegovu funkciju u prezervaciji vrijednosti.

Ovaj rad nastoji ukazati na važnost jednog novog pristupa u valuaciji karaktera novca, a samo razumijevanje novčanog fenomena spoznajno proširiti u smislu da kvantitet bez kvaliteta ne znači ništa, da dezintegracija karaktera novca rezultira njegovom neutrživošću induciranom promjenama u novčanoj vrijednosti. Stoga nastojimo pokazati da je subjektima ugovornih odnosa u svrhu pravne sigurnosti primjereno da iste, *ex ante* prilagode eventualnim promjenama u vrijednosti novca, koji stav je opredijeljen karakterom načela nominalizma kakav mu određuju različiti pravni sistemi u kojima je involvirano.

Nominalizam najčešće ne priječi ugovornim strankama slobodno ugovaranje određenih mehanizama zaštite s ciljem da se obezbijede od mogućih fluktuacija u kupovnoj moći novca u kojoj je njihova obaveza izražena, te su ga kao takvo prihvatili i u svoja zakonodavstva inkorporirali svi savremeni pravni sistemi. Koncipirano na način da kad obaveza ima za predmet svotu novca, dužnik je dužan isplatiti onaj broj novčanih jedinica na koji obaveza glasi, osim kad zakon određuje nešto drugo, ovo opće načelo garantira potpunu izvjesnost i određenost novčane činidbe u trenutku njene dospjelosti. Ipak bi njegova dosljedna primjena nužno vodila negaciji drugih općih pravnih načela, posebno načela ekvivalentnosti i pravičnosti kada se naruši sulkus novčane obaveze.

Princip nominalizma

Univerzalna dimenzija jednog pravnog principa, kakav je princip nominalizma, zahtijeva osvrt na reprezentativna teorijska i praktična razmatranja istog, a u cilju rasvjetljavanja njegove suštine i općeprihvaćenosti. Stava smo da savremeni monetarni odnosi diktiraju adaptaciju svih njihovih subjekata, ali u postojećim pravnim okvirima i odnosima kojima je monetarni nominalizam

imanentan. Ima li mjesta preispitivanju njegove neprikosновенosti, pitanje je koje opredjeljuje naše istraživanje.

Promišljanje o novcu blisko nominalističkom shvatanju nalazimo još kod Aristotela: “*Stoga sve stvari trebaju biti nekako usporedive da bi došlo do razmjene. Zbog toga je i uveden novac koji je postao nekakvom sredinom; naime on sve mjeri, pa i suvišak i manjak...Dakle...sve stvari treba izmjeriti prema jednom. A to jedno uistinu je potrebnost, koja sve povezuje; jer kad ne bi ljudi trebali ništa jedni od drugih, ili ne bi trebali jednako, onda ne bi bilo ili nikakve razmjene ili ne bi bilo iste; a po sporazumu novac je postao zamjena potrebnosti; i otuda mu ime novac jer nije po naravi nego je po običaju,¹ i u našoj je moći da mu mijenjamo vrijednost, ili ga učinimo bezvrijednim...Što se pak tiče buduće razmjene...novac nam je kao nekakav jemas; naime onaj tko donese novac mora to dobiti. I s novcem se događa isto; ne može uvijek biti jednake vrijednosti, ali teži biti postojanijim...*“ (Lađa, 1988).

Novac u funkciji sredstva plaćanja nesporno ima karakter valute s prinudnim kursom, budući da je mjerodavna njegova nominalna vrijednost. Iz toga dalje proizilazi da je dužnik obavezan povjeriocu vratiti isti broj novčanih jedinica na koji se prvobitno obavezao, pri čemu nije odlučno ako je između momenta obavezivanja (*in oblogatione*) i momenta dospelje isplate (*in solutione*) došlo do pada kupovne moći novca (Vizner, 1978). Stoga je za pravilno poimanje načela nominalizma potrebno uvažiti razliku između kupovne i platežne moći novca. Kupovna moć novca je njegova stvarna vrijednost koja je u sistemu papirnog novca paritetna vrijednost spram neke strane valute ili zlata (Steiner, Shapiro, and Solomon, 1958).² Platežna moć novca jeste njegova nominalna vrijednost, označena od strane monetarnog suverena u nazivu novca brojem novčanih jedinica, kojima se izražava cijena za robe i usluge na tržištu (Vizner,

¹ Etimološki, riječ novac na grčkom jeziku ima značenje običaja ili zakona, odakle i Aristotelovo uporište za izvođenje prerogativa zakonodavca da mu određuje vrijednost.

² S pravnog aspekta, obim novčane obaveze potpuno je nezavisan od kupovne ili kako se još naziva, funkcionalne moći novca, za razliku od ekonomskih shvatanja koja se upravo fokusiraju na vrijednost novca određenu njegovom kupovnom moći. I. Fisher u svojoj elaboraciji kvantitativne teorije novca nastojao je prilagoditi funkciju novca kao mjerila vrijednosti promjenljivoj kupovnoj moći, što je izazvalo rasprave među savremenicima. Funkcionalna vrijednost novca u fokusu je onih pravnih teoretičara zagovornika tzv. valorističke koncepcije novca.

1978). Ovo razlikovanje platežne i kupovne moći novca sadržano je posredno i u važećim odredbama zakona koji normiraju pravne odnose u pitanju.³

Pravna teorija se relativno rano, odmah nakon pojave kovanog novca, suočila sa problemom određenja obima novčane obaveze usljed smanjenja vrijednosti novca od strane suverena koji su monopolizirali pravo emitovanja, najčešće zarad lične koristi i povećanja profita. U srednjem vijeku je, primjera radi, bilo općeprihvaćeno stanovište o obavezi dužnika da umjesto istog broja novčanih jedinica vrati istu količinu pozajmljenog zlatnog novca. Pomenuto shvatanje djelomično je svoje utemeljenje imalo u principima rimskog prava, koji su prema glosatorima i postglosatorima, u izvršenju novčane činidbe tretirali mjerodavanim metalni sadržaj novca, kao supstanciju novčane obaveze (Rosenn, 1979).

S druge strane, moglo bi se pojmiti i kao odraz principa pravičnosti prema kojem je u to vrijeme kamata bila generalno zabranjena, izuzev u svrhu zaštite povjerioca u slučajevima novčane deprecijacije. Metalističku interpretaciju novčane vrijednosti diskreditovao je francuski pravnik *Charles Dumoulin* 1546. u djelu „*Tractatus Contractuum et Usurarum*“ tezom da je pravno mjerodavna ona vrijednost novca koju je odredila monetarna vlast.

Dumoulin-ovi argumenti odgovarali su nastojanjima monarhije da učvrsti vlast na uštrb feudalaca i crkve što je rezultiralo donošenjem dekreta o obaveznom izražavanju svih ugovornih novčanih obaveza u nominalnoj vrijednosti novca (Rosenn, 1979). Šesnaesto i sedamnaesto stoljeće obilježile su žestoke teorijske rasprave između pristalica metalizma i nominalizma. Kako nominalističko načelo kod ispunjenja novčanih obaveza relevantnom smatra nominalnu vrijednost novca, to je i njegova i njegova primjena smatrana praktičnijom u odnosu na metalizam, jer ne zahtijeva analiziranje relativne vrijednosti roba i usluga.

Prednosti nominalizma, prepoznate od strane plemstva, dovele su do toga da je ovo načelo bilo općeprihvaćeno tokom čitavog XVII i XVIII stoljeća

³ Odredbe člana 394. Zakona o obligacionim odnosima FBiH i Zakona o obligacionim odnosima Republike Srpske („Službeni glasnik SFRJ“, br. 29/78; 39/85; 45/89; 57/89, Službeni list RBiH, br. 2/92; 13/93; 13/94 i Službeni glasnik Republike Srpske, br. 17/93; 3/96; 39/03 i 74/04).

(Rosenn, 1979). Tako je disproporcija između nominalne vrijednosti novca i njegove platežne moći prevaziđena propisivanjem jednake platežne moći novca bez obzira na vremensku komponentu i promjene njegove stvarne vrijednosti. Dužnik je, shodno načelu nominalizma, morao povjeriocu isplatiti ugovoreni iznos, odnosno onoliko novca na koliko je glasila novčana obaveza, čime njegova obaveza u potpunosti prestaje (Babić, 1995).

Inače se pravna shvatanja obuhvata monetarnih obaveza razlikuju s obzirom na primat koji se daje temeljnim načelima obligacionog prava u ovom domenu, pri čemu se kao glavna nameću pitanja da li i kako normirati promjene u vrijednosti novčanih obligacija do kojih može doći u vremenu od njihovog nastanka pa do ispunjenja. Prema načelu nominalizma, pri definiranju novčane jedinice polazi se ne od vrijednosti iste, nego od njene denominacije u cilju obezbjeđenja pravne dosljednosti, a neposredni efekat primjene ovog načela je taj da povjerilac snosi rizik deprecijacije novčane jedinice u kojoj je obaveza izražena (Brokelind, 2000). U nekim pravnim sistemima, pravo povjerioca da ovaj rizik prebaci na dužnika zavisi od pravne prirode načela nominalizma.

Tamo gdje je ovo načelo inkorporirano u sistem javnog prava, ne može se derogirati ugovornim odredbama, odnosno ima karakter kogentne norme, kao što je to slučaj u francuskom pravu. Tamo gdje se tretira sa aspekta privatnog prava, načelo nominalizma je dispozitivnog karaktera, te je ostavljeno na slobodu strankama da ugovore ili ne ugovore neku od dozvoljenih zaštitnih klauzula. Najčešće, kao korektiv u ovim slučajevima, stranke imaju pravo ugovaranja indeksne klauzule ili klizne skale (Brokelind, 2000).

Nominalističko načelo inkorporirano je u većinu savremenih pravnih sistema, a prema nekim stanovištima i kao izraz potrebe provođenja mjera ekonomske politike države u uslovima ekonomskih poremećaja ili kriza (Krulj, 1973). Ovo iz razloga što nominalizam tada jeste svojevrсна negacija saglasne izjave volja stranaka o vrijednosti obaveze, kao suštine ugovornih odnosa. Navedeno vodi destabilizaciji pravne sigurnosti i često je razlog za poništenje ili nevažnost sklopljenih pravnih poslova (Krulj, 1973)). U svrhu poštivanja načela pravičnosti i načela jednake vrijednosti davanja, različiti pravni sistemi usvojili su različite korektive efekata načela nominalizma, naročito u uslovima nepredviđenih okolnosti.

Tako se, na primjer, u engleskom pravu za rješenje pitanja da li se promjene u vrijednosti novca mogu smatrati promijenjenom okolnošću i biti razlog za neispunjenje novčane obaveze tretira prema pravilima tzv. *theory of frustration* (Mann, 1992; Rosenn, 1979).⁴ Nadalje, diskreciono je pravo suda da u konkretnom slučaju, primjenom doktrine pretpostavljene namjere (*theory of presumed intent*) poništi efekte nominalističkog principa (Mann, 1992).⁵ I kontinentalnim pravnim sistemima svojstveni su pravni instrumenti kojima se *ex post* saniraju negativne pravne posljedice zaključenih ugovora, kao to je raskid ugovora zbog promijenjenih okolnosti i slično (Brokelind, 2000).

S druge strane se efekti mjera monetarne politike kojima se utiče na opticaj i vrijednost novca odražavaju na ugovorne novčane obaveze, kod kojih postoji vremenski razmak od vremena nastanka do ispunjenja obaveze. U uslovima inflacije kad valuta deprecira, to sa aspekta dužnika znači smanjenje realne vrijednosti njegove obaveze i obrnuto, u uslovima deflacije, povećava se realna vrijednost obaveze.

Ovo pod uslovom da je ispunjenje novčane obaveze ugovoreno u valuti koja je zakonsko sredstvo plaćanja, jer je povjerilac obavezan prihvatiti ispunjenje obaveze u toj valuti iako je ista izgubila na svojoj stvarnoj vrijednosti. Stoga nominalizam, u uslovima poremećaja vrijednosti novca, samo je formalno-pravno izraz saglasnosti volja stranaka. Načelo nominalizma ne daje slobodu

⁴ U kontinentalnim pravnim sistemima pomenuta teorija korespondira izuzecima od primjene principa *pacta sunt servanda*, a etablirana je u sporu *Taylor v. Caldwell*, (1863), 3B&S. 826. Vid. Mann F.A. (1993). *The Legal Aspects of Money* (5th ed.). New York: Oxford University Press. Prihvaćena je i u američkom pravu u dosta ograničenoj primjeni, a fokusira se na objektivne događaje koji bitno utiču na okolnosti pod kojima je jedna ugovorna strana zaključila ugovor. Izvršenje ugovorne obaveze *de facto* je još uvijek moguće, ali usljed dejstva nepredviđenih događaja, činidba jedne ugovorne strane ne odgovara onome što je druga ugovorna strana imala u vidu (*consideration*) prilikom sklapanja pravnog posla, čime je predmet ugovora osujećen. Vid. *United States v. Gen. Douglas MacArthur Senior Village, Inc.*, 508 F.2d 377, 381 (2d Cir. 1974). Preuzeto sa: <http://openjurist.org/508/f2d/377>,

⁵ Nominalizam u engleskom pravu ne derivira iz monetarnog, dakle javnog prava, te samim tim ovo načelo nema karakter kogentne pravne norme, što sudu ostavlja slobodu da prepozna i uvaži fakt promjene u novčanoj vrijednosti, uz uslov da su stranke stipulirale neku od klauzula kojom su nastojale derogirati dejstvo nominalizma. Ako taj uslov nije ispunjen, na snazi ostaje princip *pacta sunt servanda*.

prilagođavanja vrijednosti obaveze nastalim promjenama vrijednosti novca (Priest, 2001). Kako je istakao Szalma, iako se smatra da je načelo nominalizma uslov priznavanja novca kao općeg ekvivalenta, ono postaje neprimjenjivo u uslovima obezvrjeđivanja realne vrijednosti novca. U uslovima zlatnog važenja, kada je emitent bio svaki dužnik određene količine zlata povjeriocu koji je zahtijevao isplatu u zlatu, ono je moglo da ostvari svoju svrhu (Ivić, 1986).

Međutim, kad novac postaje apstraktno mjerilo vrijednosti bez materijalnog substancioniranja, raskorak između njegove nominalne i realne vrijednosti ne može se premostiti primjenom načela nominalizma. Ne treba zanemariti ni činjenicu da je novac roba, podložna djelovanju zakona ponude i tražnje. Veća tražnja za novcem uzrokuje rast njegove vrijednosti, a rast ponude novca dovodi do pada njegove unutrašnje vrijednosti, pri čemu treba imati u vidu i promjene cijene novca (kamatne stope), kao izraz tekuće ponude i tražnje na tržištu novčanog kapitala (Ivić, 1986). Ovo samo po sebi ne utiče na supstancijalnu vrijednost novca, međutim velika ponuda novca kao rezultat emisione politike, gotovo uvijek uzrokuje pad unutrašnje vrijednosti novca. I ponuda novca kao rezultat emisione politike, kao i ponuda koja se formira na novčanom tržištu, stoje naspram investicione politike, odnosno tražnje. Na unutrašnju vrijednost novca utiče ne samo objektivno stanje na tržištu, nego i složeni mehanizmi privrede i privrednog razvoja, tako da se na jačanje vrijednosti neke valute ne može djelovati samo parcijalnim mjerama monetarne politike (Ivić, 1986).

Neophodno je stoga korigovati efekte načela nominalizma, a prostor za iste sužava se na institute iz pravnog domena, budući da se samo promjene unutrašnje prometne vrijednosti novca neminovno odražavaju na količinu novčane obaveze (Meichsner, 1962). Monetarno pravo, međutim, ne može uzimati u obzir funkcionalnu vrijednost novca, niti prihvatiti stavove valorističke koncepcije koja se na toj vrijednosti temelji (Mann, 1992; Grothe, 1999).⁶ Sa pravnog aspekta je neprihvatljiva ideja da se u određenju količine ili obima novčane obaveze uzmu u obzir promjene u vrijednosti cijena i usluga, jer je ta

⁶ Najistaknutiji pravni teoretičar zagovornik valorističke teorije bio je *Eckstein*, koji u svojoj analizi potencira navodnu namjeru stranaka da obezbijede ekonomsku vrijednost svojih potraživanja, te razvio sistem valorizacije koji bi se primjenjivao u svim slučajevima kada novac gubi „relativnu stabilnost svoje vrijednosti.“ Nominalizam, po *Eckstein*-u, ne bi trebao imati karakter kogentne norme nego bi strankama trebalo tolerirati da kroz stipuliranje zaštitnih klauzula, izbjegnju njegovo dejstvo.

vrsta odgovornosti za rizik općenito na ugovornim stranama. Posljedično tome, promjene nivoa cijena za pravo bi bile relevantne ako bi se mogle pripisati čemu drugom, osim oskudnosti ili obilju ekonomskih inputa.

Ukratko, ekonomska teorija ne može obezbijediti za pravo relevantna sredstva niti metode mjerenja promjena u vrijednosti novca. Indeksi i ponderi koji se primjenjuju u ekonometrijskim analizama podložni su arbitrarnom tumačenju i kao takvi su *in casu*, za pravo neprikladni (Mann, 1992). Stoga se obim monetarne obaveze ne može odrediti drugačije, osim usvajanjem nominalističkog principa. Slijedi da monetarna obaveza nema druge „vrijednosti“ do one u kojoj je izražena. Iako je nominalizam, po svojoj suštini, pravni princip, empirički je izveden iz poopćavanja faktičke situacije. Naime, u većini slučajeva, ugovorne strane nemaju u vidu mogućnost promjena u novčanoj vrijednosti, i pored jasne predodžbe o prometnoj ili kupovnoj moći ugovorene količene novca.

Ukoliko su ovu mogućnost uzele u obzir, stranke se mogu zaštititi ugovaranjem zaštitnih klauzula; ukoliko su takvo što propustile, moraju prihvatiti rizike povezane s promjenama vrijednosti novca. Pravo ne pridaje značaj uslovima koji ili ne postoje ili kojima stranke nisu dale adekvatan izraz (Mann, 1992). Ova negativna tvrdnja, u pozitivnom kontekstu rezultira pravilom da u odsustvu posebne klauzule, stranke moraju imati u vidu da ugovaraju obavezu u korelaciji sa nominalnom vrijednošću novca koji je u pitanju i koji važi kao zakonsko sredstvo plaćanja u momentu isplate.

Pravno relevantna namjera stranaka tako opravdava nominalizam (Mann, 1992; Natelson, 2008).⁷ „Nominalizam bi se, za predstavnike ekonomske teorije, mogao opravdati činjenicom da je novac zamjenjiva i potrošna stvar, ali ipak stvar sui generis. Dok su u prometu ostale stvari samo mjerljive, dotle je novac isključivo mjera, i kao takav implicite stabilan, u suprotnom, stabilnost novca se mora pretpostaviti. Ova konstantnost vrijednosti novca nije zakonska fikcija, već prećutna pretpostavka opstojnosti novčane privrede. Naime u privrednoj praksi se sve kalkulacije, bilansiranja, obaveze ravnaju samo po nominalnoj vrijednosti.

⁷ Ovo stajalište podržano je i u američkoj sudskoj praksi: „Očekivanja jedne ugovorne strane i predviđanja druge ugovorne strane ne tvore ugovornu obavezu. Mora da postoji jasno razgraničenje između onoga što stranke eventualno očekuju kada zaključuju ugovor i dužnosti koje se takvim ugovorom strankama nameću...Obaveza koja glasi na plaćanje novca je obaveza na plaćanje onoga što pravo priznaje novcem u vrijeme izvršenja isplate.“ Vid. *Knox v. Lee* i *Parker v. Davies* (1870), 12 Wall. (79 U.S.), 457, 548.

Novčana tržišna privreda zasniva se na principu rentabilnosti, koji je opet moguć samo na osnovu kalkulacije. Kalkulacija, s druge strane, pretpostavlja neko mjerilo, a sam pojam mjerila implicira stabilnost.“ (Maichsner, 1962).

Novčane su obaveze, dakle određene prvenstveno brojem novčanih jedinica, odnosno postoji neka vrsta *presumptio iuris et de iure* da je vrijednost novčane jedinice stabilna. Da li će ta pretpostavka u stvarnosti biti osporena, zavisi od poteza i mjera državne monetarne politike. Ali jednom postavljena kao neoboriva, ta pretpostavka važi bez obzira da li je monetarna vlast uspjela održati stabilnost vrijednosti novca ili nije, da li pretpostavka zaista i odgovara činjeničnom stanju. Izuzeci od tog pravila mogu se predvidjeti samo zakonom (Maichsner, 1962).

Valoristički teorijski pristup

Zbog evidentne nesvrhovitosti primjene načela nominalizma kad postoje značajne promjene u vrijednosti novca, valoristička koncepcija smatra opravdanim korigovanje njegovog dejstva valorizacijom potraživanja u svrhu očuvanja ekonomske vrijednosti istih, tim više što i povjerenje javnosti u vrijednost novca ima uticaja na samu njegovu vrijednost. (Gerloff, 1952; Boehmer i Esser, 1954).⁸ Valorizam je istovremeno i pravni i ekonomski pristup problemu promjene vrijednosti novca koji nastoji osigurati očuvanje kupovne moći novca tokom vremena.

Valorizam je svojstven pristup vrijednosti novca u jednom širem kontekstu u odnosu na nominalizam, kontekstu koji obuhvata vrijednost dobara i usluga u njihovom međusobnom odnosu (Ostapski, 1987). Kod ispunjavanja novčanih obaveza, prema valoristima, ima se uzeti da je novčana obaveza ispunjena isplatom one sume novca koja odgovara stvarnoj ekonomskoj vrijednosti dugovanog. Pod stvarnom ekonomskom vrijednošću ima su u vidu realna vrijednost novca koja se može mjeriti indeksom potrošačkih ili cijena na veliko (Rosenn, 1979).⁹ Shvatanje valorizma je pravično i u skladu sa načelom

⁸ Valoristička koncepcija u varijanti tzv. Društvene teorije novca imala je svoje kako ekonomske, tako i pravne predstavnike.

⁹ Ova koncepcija bila je naročito zastupljena dvadesetih godina prošlog stoljeća u Njemačkoj, kao u to vrijeme jedinoj zemlji čije je pravosuđe inciralo reviziju ugovornih obaveza ove vrste, ali je u pravnoj praksi prestala da se primjenjuje nakon Velike

jednake vrijednosti davanja, štiti interese povjerioca i u tom smislu predstavlja protutežu načelu nominalizma. Međutim, primjenom ovog principa bi novčana obaveza postala promjenjiva i neodređena i predmet stalnih pogađanja i sporova (Krulj, 1972), što bi predstavljalo kočnicu prometu novca u savremenim tržišnim uslovima.

Slijedom naše teze, pravno ne može biti prihvaćeno shvatanje po kojem je za predmet novčane obaveze mjerodavna realna vrijednost novca, odnosno za pravo su irelevantne promjene u vremenu između zaključenja ugovora i plaćanja. Ugovorni valorizam, s druge strane, nema karakter općeg načela, odakle proizilazi da nije prepušteno sporazumu stranaka da obavezu izvrše drugačije osim prema nominalnoj vrijednosti novca u vrijeme ispunjenja obaveze.

Valorizam dakle nije potisnuo nominalizam koji ni sam nema neprikosnoven karakter, već se izuzetno, izuzimanjem njegove primjene mogu eliminisati štetne posljedice koje izaziva u vremenu izrazite monetarne nestabilnosti. Stoga je i akcenat zakonodavstva, teorije i prakse na iznalaženju načina kako u uslovima deprecijacije novca otkloniti negativne posljedice nominalizma. Ako bi se primat dao primjeni principa valorizma kao jednog općeg principa koji slobodno djeluje, to bi predstavljalo drugu krajnost u smislu obavezne ili automatske valorizacije novčanih obaveza u svakom konkretnom slučaju (Delibašić, 1993).

Kako su periodi velikih monetarnih kriza i ekstremnog obezvrjeđenja novca izuzetni i povremeni, to onda ne treba da bude osnov na kojem će se temeljiti opći principi. Nesporno je, međutim, da se u takvim prilikama bitno destabilizira odnos između nominalne i realne vrijednosti novca, čak i vrlo kratkim vremenskim razmacima, što pravni sistem mora uzeti u obzir. Takve situacije zahtijevaju poseban pravni režim koji podrazumijeva primjenu imperativnih propisa, odnosno transferiranje dužničko-povjerilački odnosa iz domena privatnog u domen javnog regulisanja. (Perović i Stojanović, 1988). Ovi

ekonomske krize tridesetih godina prošlog stoljeća. Svoju renesansu valorizam doživljava od kraja šezdesetih godina prošlog stoljeća u visokoinflatornim zemljama poput Argentine, Urugvaja, Brazila i Čilea, koje su normativno prihvatile indeksaciju kako bi održale pravnu sigurnost u pravnim poslovima i transakcijama. Međutim, to nije značilo prihvatanje valorizma kao općeg pravnog principa, budući da se indeksne klauzule primjenjuju samo ako su stranke iste stipulirale u svojim ugovornim odnosima, ili ako njihovu primjenu propisuje akt koji ima karakter *lex specialis* propisa.

bi propisi imali interventan karakter, a njihova bi primjena bila ograničena na vrijeme trajanja monetarne nestabilnosti.

Ranije smo pomenuli da prema načelu nominalizma rizik opadanja vrijednosti novaca snosi povjerilac, bilo da se taj rizik javlja kao rezultat djelovanja akta državne vlasti (devalvacija), bilo kao posljedica ekonomskog fenomena (inflacija). Suprotno, rizik rasta vrijednosti novca snosi dužnik. Kako mjere devalvacije i revalvacije jednako utiču na privredne uslove, to iste nisu *prima facie* osnov za, recimo, naknadu štete ili izmjenu ugovora usljed promijenjenih okolnosti.¹⁰ Za razliku od ovih mjera, inflacija izrazito obezvrjeđuje novčana potraživanja. U takvim situacijama najneposrednije se dovodi u pitanje princip jednakih prestacija, te je opravdana primjena ugovornog valorizma, ali ne kao apsolutnog pravila, nego kao izuzetka od principa nominalizma (Delibašić, 1993).

Međutim ni u ovom slučaju ne postoji apsolutna sloboda ugovaranja u tom pravcu, već pomenuti izuzeci od primjene nominalizma moraju biti u skladu sa zakonskim odredbama. Načelo valorizma javlja se dakle kao protuteža nominalizmu, te je nesporno da se njegovom primjenom ostvaruju zahtjevi pravičnosti i ekvivalentnosti uzajamnih davanja stranaka kad ugovor za predmet ima novčanu obavezu. Ovo implicitno proizilazi iz dispozitivnog karaktera načela nominalizma koji se potvrđuje u nizu odredbi ZOO.¹¹ Ugovorne strane imaju

¹⁰ Sličan stav zauzima i sudska praksa: „*Neosnovano se prigovara u reviziji, da je primjenom odredbe člana 394. ZOO trebalo izvršiti revalorizaciju isplaćenog iznosa i dobiveni iznos odbiti od utvrđene naknade štete za duševne boli zbog smanjenja životne aktivnosti s obzirom da je ovim propisom uveden monetarni nominalizam, tj. uzima se isti broj isplaćenih novčanih jedinica bez obzira na njihovu vrijednost zbog devalvacije.*“ (prema presudi Vrhovnog suda Republike Hrvatske broj: Rev 2686/1991-2 od 23.12.1991.).

¹¹ Odredba člana 104. ZOO FBiH tako propisuje: „*U slučaju ništavosti ugovora svaka ugovorna strana dužna je da vrati drugoj sve ono što je primila po osnovu takvog ugovora, a ako to nije moguće ili se priroda onog što je ispunjeno protivi vraćanju, ima se dati odgovarajuća naknada u novcu, prema cijenama u vrijeme donošenja sudske odluke, ukoliko zakon šta drugo ne određuje.*“ Ili odredba člana 189. st. 2: „*Visina naknade štete određuje se prema cijenama u vrijeme donošenja sudske odluke, izuzev slučaja kad zakon određuje šta drugo*“ Prema odredbama članova 636. i 637. ZOO, izvođač građevinskih radova može zahtijevati povećanje cijene usljed određenih promijenjenih uslova i okolnosti čak i ako je ugovorena fiksna cijena, a po članu 639., naručilac ima pravo da pod određenim uslovima traži smanjenje cijene. Isto tako, u funkciji zatezne kamate je,

mogućnost da odstupe od primjene načela nominalizma, ne samo ugovaranjem zaštitnih klauzula, već i bližim regulisanjem promijenjenih okolnosti na koje se mogu pozivati, zatim stipuliranjem da će se cijene odrediti u nekom kasnijem vremenu, uz uslov da takve stipulacije nisu u suprotnosti sa prinudnim propisima i sa načelom ravnopravnosti stranaka. Ostaje ipak otvoreno pitanje da li se na ovaj način u dovoljnoj mjeri ublažava nepovoljno dejstvo nominalizma (Maljković, 1994).¹²

Valuta obaveze, valuta izvršenja i nominalizam u pozitivnom pravu

Positivno pravo u FBiH u kontekstu valute u kojoj novčana obaveza može biti izvršena određuje isključivo domaću valutu, dok pitanje valute u kojoj se ista može ugovoriti ostavlja prostor različitom tumačenju.¹³ U Republici Srpskoj odredbom člana 36., st.3. Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o obligacionim odnosima,¹⁴ član 395. ZOO izmijenjen je na način da: *“Ako novčana obaveza glasi na plaćanje u nekoj stranoj valuti ili zlatu, njeno ispunjenje se može zahtijevati u domaćem novcu prema kursu koji važi u trenutku ispunjenja obaveze.”* Odredbe člana 395. primjenjivaće se i na novčane obaveze koje su nastale prije stupanja na snagu tog zakona ukoliko one nisu bile ispunjenje do njegovog stupanja na snagu, tj. do 30. septembra 1993. godine.¹⁵

Analiziraćemo odredbu važećeg propisa u FBiH koja regulira valutu obaveze, imajući u vidu privredno-pravne prilike u kojima je nastala i u kojima se primjenjivala, kako bi smo akcentirali divergentnost ovakvog normiranja od stanja i zahtjeva savremenih robno-novčanih odnosa i pravne posljedice koje ista

između ostalog prevladavanje inflacije, makar samo od docnje do isplate, shodno odredbi člana 277. st. 1. ZOO u članu 563. propisuje da zajmorimac određenih stvari može po svom izboru vratiti pozajmljene stvari ili iznos novca koji odgovara vrijednosti tih stvari u vrijeme i u mjestu koji su određeni ugovorom.

¹² S obzirom na otvorenu dilemu u ovom kontekstu, a naročito zato što je načelo nominalizma znatno ograničeno odredbama o valorizmu u samom ZOO, te jer je isto načelo u očiglednom neskladu sa privrednim faktorima u određenim situacijama kao i sa nekim osnovnim načelima obligacionog prava, opravdanim se čine prijedlozi o uvođenju valorizacije potraživanja odnosno novčanih obaveza i u slučajevima kada zaštitna klauzula nije ugovorena.

¹³ Odredba člana 395. ZOO FBiH.

¹⁴ “Službeni glasnik RS,” br. 17/93 i 3/96.

¹⁵ Ibid., odredba člana 60.

proizvodi u pravnom prometu. Odredba člana 395. ZOO propisuje: „*Ako novčana obaveza, protivno saveznom zakonu glasi na plaćanje u zlatu ili nekoj stranoj valuti, njeno ispunjenje se može zahtijevati samo u domaćem novcu prema kursu koji je važio u trenutku nastanka obaveze,*“¹⁶ na koji način se zapravo manifestira monetarni suverenitet zemlje i zaštita njenog unutrašnjeg platnog prometa.¹⁷ Ako je (po intenciji zakonodavca) obaveza sukontrahenata da novčanu obavezu i izraze u domaćem zakonskom sredstvu plaćanja, onda kršenje pomenute odredbe, u odsustvu *lex specialis* propisa po kojem bi suprotno postupanje bilo dozvoljeno, povlači **ništavost** zaključenja takvog pravnog posla. S druge strane, pravilo da se novčana obaveza mora ispuniti istim brojem novčanih jedinica, neovisno od promjena u kupovnoj moći novca, uz istovremenu zabranu ugovaranja klauzula kojima bi se dovelo u pitanje nominalističko načelo i prinudni kurs novca (Perović, 1980), više nema svoje uporište.

Ne negiramo opravdanost ograničavanja volje ugovornih strana u cilju zaštite monetarnog poretka, ali smatramo da je ostalo otvoreno pitanje iznalaženja prave mjere u smislu pomenutog ograničenja u izmijenjenim privredno-pravnim uslovima. Razložno bi bilo opravdanost konkretnog normativnog opredjeljenja potražiti u karakteru odredbe o monetarnom nominalizmu. Prema nekim shvatanjima, radi se o imperativnoj normi, te bi ništave bile odredbe ugovora kojima se želi održati prvobitna vrijednost novčanog potraživanja, koji stav i sami zastupamo (Delibašić, 1993).

Postoje i shvatanja prema kojima nominalističko načelo nije propisano kao apsolutna imperativna norma koja domaćem novcu prinudno nameće fiktivnu konstantnu vrijednost, jer sam zakon dozvoljava odstupanje izuzetnom primjenom ugovornog valorizma, priznajući tako pravnu valjanost slobodnog

¹⁶ Suprotno: „*Kad je novčana obveza u skladu sa zakonom izražena u stranoj valuti, ali ju je dopušteno ispuniti samo u domaćoj, strana valuta se preračunava u domaću prema prodajnom tečaju što vrijedi na dan ispunjenja*“. Presuda Vs BH, Gž. 32/87, od 20. 1. 1988. – Psp 38-65.

¹⁷ Navedeno ima uporište i u odredbama krovnog zakona. Naime, odredbom člana 10. Zakona o izmjenama i dopunama Zakona Centralnoj banci Bosne i Hercegovine („Sl. glasnik BiH,“ br. 29/02) brisani su stavovi kojima je prvobitno bila dozvoljeno korištenje drugih valuta kao obračunske jedinice po zvaničnim računima javnih institucija Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske, te tarifa, taksi i drugih plaćanja na račun javnih službi ili službi javnog prevoza.

ugovaranja određenih zaštitnih klauzula. Kada je u pitanju zaštita opravdanih interesa određenih pravnih subjekata, ovakvim dopustivim klauzulama pravni poredak nastoji uravnotežiti raskorak između kupovne i platežne moći novca do kojeg može doći u vremenu od nastanka do ispunjenja novčane obaveze (Vizner, 1978). Kategoričnost u svakom slučaju treba izbjegavati, te bi prihvatljiviji kriterij bio onaj prema kojem pravnu prirodu nominalizma određuje vrsta platnonovčanih transakcija između ugovornih strana s obzirom na teritorijalni princip.

Dakle, kada se radi o unutrašnjim novčanim transakcijama, kada je obaveza izražena u domaćoj valuti, načelo nominalizma trebalo bi da ima prinudni karakter. U platnim odnosima s inostranstvom, načelo nominalizma treba da ima dispozitivan karakter (Krulj, 1973). Potvrdu navedenom nalazimo i u sudskoj praksi. U svojoj presudi Kantonalni/Županijski sud u Mostaru zauzeo je stav da ni odredbama Zakona o obligacionim odnosima, ni odredbama Zakona o deviznom poslovanju (Službene novine FBiH, br. 35/98), nije zabranjeno da domaća pravna lica ugovaraju sa stranim pravnim licima isplatu kupoprodajne cijene u stranoj valuti (Tajić, 2010).

U obrazloženju iste sud navodi: *“U konkretnom slučaju novčana obaveza nije utvrđena protivno bilo kojem zakonskom propisu, pa se naknada mogla dosuditi u stranoj valuti. Naime, odredbama Zakona o deviznom poslovanju(...) koji bi se imao primijeniti u konkretnom slučaju, propisano je (...) da se plaćanje po tekućim transakcijama s inostranstvom obavlja slobodno. I druge odredbe ovog zakona ukazuju na to. ...od 06.5.1994. godine bilo je dozvoljeno ugovaranje novčane obaveze u stranoj valuti između domaćih lica (Bilten Vrhovnog suda FBiH, broj 1/1997, st. 18-20, Bilten istog suda, broj 2/1999, st. 30)”¹⁸. “(Stanišić,*

¹⁸ „...u članu 40. Zakona o Narodnoj banci BiH (“Sl. list RBiH”, broj: 1/93 i 13/94), po kome se sva prava i obaveze i svi poslovi koje glase na novac, a zaključeni su u RBiH između preduzeća, kao domaćih pravnih lica, izražavaju se u dinarima i izvršavaju sredstvima plaćanja koja glase na dinare, ako zakonom nije drukčije određeno. Plaćanje u devizama u momentu kada je zaključen ugovor stranaka, bilo je dozvoljeno domaćim pravnim subjektima na domaćem tržištu samo po odredbama Zakona o prodaji robe za strana sredstva plaćanja (“Sl. list RBiH”, broj: 23/92, 13/93 i 15/94) i po odredbama Zakona o kupovini i prodaji određenih roba i za strana sredstva plaćanja (“Sl. list RBiH”, broj: 22/93, 11/94 i 13/94),...“ Rješenje Vrhovnog suda Federacije BiH, broj Pž. 115/99 od 5.8.1999. godine.

2005; Tajić, 2010).¹⁹ Određenje pravne prirode nominalizma nije jednostavno i iz razloga što odredbe ZOO u principu imaju dispozitivan karakter.²⁰ Zakon, dakle ne mora neposredno izraziti prinudni karakter norme, već se isti može izvesti iz smisla ili cilja odredbe.

Nije sporno da je norma imperativna, na primjer, kad su samim zakonom predviđeni slučajevi u kojima je jedan ugovor ništav ili da je bez dejstva, kada je obavezna forma ugovora, u kojim slučajevima su same stranke obavezne da postupaju na određeni način, i slično. Na imperativan karakter norme monetarnog nominalizma može upućivati prvi dio odredbe člana 394. koji propisuje: „*dužnik je dužan isplatiti...*“, ali to ne mora biti tako, jer se također može smatrati da se propisuje ova obaveza dužnika za slučaj da drugačije nije ugovoreno, što i jeste smisao dispozitivne norme. Drugi dio odredbe, da obaveza dužnika može drugačije glasiti kada zakon određuje nešto drugo, načelno upućuje na kogentnost, ali ta kogentnost može biti samo relativna, pošto sam zakon može odrediti nešto drugo.

Ako ugovorni valorizam nije polazišno načelo, onda se ne bi moglo zaključiti da se radi o dispozitivnoj normi u punom značenju tog pojma, bez obzira na dozvoljenost drugačijeg ugovaranja u okviru zakona (Delibašić, 1993). Također ne treba izgubiti iz vida da, prema važećem propisu koji uređuje oblast obligacionih odnosa, nije dozvoljena većina zaštitnih klauzula, da je indeksna klauzula samo izuzetno dozvoljena, te da je samo kod određenih ugovora dozvoljeno ugovaranje klizne skale.²¹ Ono što je iz uklona postojećih privrednih

¹⁹ Ni odredba člana 4. važećeg Zakona o deviznom poslovanju (Službene novine FBiH, br. 47/10) izričito ne zabranjuje izražavanje novčane obaveze u stranoj valuti između rezidenata, između rezidenata i nerezidenata, te između nerezidenata u Federaciji, nego propisuje da se plaćanje, naplaćivanje, prenos i isplata među navedenim subjektima na teritoriju Federacije vrši u konvertibilnim markama, ali se izuzetno može vršiti i u devizama i stranoj gotovini. Liberalniji pristup zakonodavca naročito je vidljiv u članovima 5. i 6. pomenutog zakona, kojima se *explicite* dozvoljava ugovaranje u devizama u FBiH, s tim da se plaćanje i naplaćivanje vrši u domaćoj valuti. Plaćanje, naplaćivanje i prenos po tekućim i kapitalnim poslovima između rezidenata i nerezidenata je potpuno slobodno.

²⁰ Prema odredbi člana 20. ZOO, učesnici mogu svoje obligacione odnose urediti drugačije nego što je ovim zakonom propisano, ako iz pojedine odredbe zakona ili iz njenog smisla ne proizilazi nešto drugo.

²¹ Vid. odredbe članova 396. i 397. ZOO.

prilika posebno upitno u normativnoj konstelaciji odredbe člana 395. jeste dio prema kojem se ispunjenje novčane obaveze može zahtijevati u domaćem novcu „prema kursu (spram neke strane valute ili zlata) koji je važio u trenutku nastanka obaveze.“

Poželjno rješenje u pogledu ove dileme bila bi izmjena postojeće odredbe o valuti obaveze, tačnije valuti izvršenja ili usvajanje već ponuđenih rješenja u tom smislu. Mislimo na rješenja sadržana u još neusvojenom Prijedlogu Zakona o obligacionim odnosima FBiH/RS iz 2009. godine.²² Prema odredbi člana 496. Prijedloga, bilo bi izričito dopušteno vrijednost ugovorene obaveze u domaćoj valuti odrediti na osnovu cijene zlata ili kursa domaće valute u odnosu prema stranoj čime bi se udovoljilo suštini načela autonomije volje i što bi bilo više u skladu sa dispozitivnim duhom normi ZOO. Ispunjenje obaveze vršilo bi se plaćanjem u domaćoj valuti, gdje je predlagач uzeo u obzir mogući rizik promjene vrijednosti novca i isplatu vezao za prodajni kurs banke u mjestu ispunjenja obaveze koji važi **tog dana, ako stranke nisu ugovorile drugi kurs.**²³

U kontekstu normativnog reguliranja gornje problematike, pozitivan primjer daje zakonodavstvo Republike Hrvatske iz čijeg je sadržaja Zakona o obligacionim odnosima već prilikom preuzimanja u pravni sistem, brisan dio odredaba i instituta ranijeg pravnog sistema, a postupak njegovog noveliranja započeo relativno rano, 1995. godine i završen 2004. godine.²⁴ Međutim, prije stupanja na snagu noveliranog zakona, sudovi više instance su diskreciono postupali, pogotovo u sporovima pokrenutim u prelaznom periodu do stupanja na snagu novog zakona. Tako, u jednoj od presuda Vrhovnog suda Republike Hrvatske,²⁵ sud zauzima stav da su nižestepene instance imale pogrešan pravni

²² Prema Nacrtu Zakona o obligacionim odnosima od 16.06.2003.

²³ Na ovaj način bi se postigao sklad između javnog i privatnog interesa u sferi monetarnih odnosa, zajedno sa pitanjem zaštite vrijednosti zakonskog sredstva plaćanja i obezbjeđenja monetarne stabilnosti. Tim više što u još jednom normativnom aktu nalazimo izričito zakonsko preferiranje domaće valute, a to je Zakon o deviznom poslovanju FBiH, „Službene novine FBiH“, br. 47/10 (jednako i u Zakonu o deviznom poslovanju Republike Srpske, „Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 96/03 i 196/06)(odredbe člana 4. Zakona o deviznom poslovanju FBiH/RS).

²⁴ Zakon o obveznim odnosima „Narodne novine“, br. 35/05, 41/08, 125/11, posebno odredbe članova od 21. do 25. i 29. do 31.

²⁵ Presuda Vrhovnog suda Republike Hrvatske, broj: Rev 2893/1994-2 od 3.7.1997.

Preuzeto sa:

pristup kad su presudile da nema valjanog pravnog osnova za dosuđenje tužiocu stranih sredstava plaćanja u dinarskoj protuvrijednosti na dan isplate, već prema protuvrijednosti strane valute u momentu nastanka obaveze sa kamatama od dana dospelosti, shodno odredbi člana 395. ZOO („Narodne novine,“ br. 53/91), kao tada važećeg propisa.

U obrazloženju Vrhovnog suda stoji: „... novela odredbe člana 395. ZOO (Sl. list biv. SFRJ br. 57/89) ne isključuje mogućnost sklapanja ugovora o zajmu strane valute, kad je sklapanje takvog pravnog posla izričito propisom dozvoljeno. Ugovori o zajmu strane valute koji su sklopljeni od 1. siječnja 1990. do 1. listopada iste godine mogu se ispuniti u stranoj valuti, što je ovdje slučaj...Kako je ugovor između stranaka u sporu sklopljen 24. travnja 1990. godine proizilazi i osnovanost zahtjeva tužbe na vraćanje stranih sredstava plaćanja, ali u domaćoj valuti na dan isplate kako je to tužbom i zahtijevano, jer vjerovnik koji ima pravo zahtijevati isplatu u devizama uvijek može zahtijevati isplatu u domaćoj valuti.“²⁶

<http://www.iusinfo.hr/CaseLaws/TOCVRSH.aspx?Src=xOLHBdRtSDq711oTpR0tbRm5eRp9aOkPje0dYakws5SYZkRa2T8TalpGnoVt9OUgo7o6V%2B8bGpmCuoi9DS%2F1M4Pivb8TiOQh&Stran=4>, (5. septembar 2012.)

²⁶ Propisi kojima je ukinuta zabrana ugovaranja valutnih klauzula, na koju se sud u gornjoj presudi poziva sublimirani su u jednoj od ranijih presuda istog suda: „Prema odredbi čl. 10. Zakona o novčanom sistemu (u daljnjem tekstu: ZNS) bilo je propisano da se sve obveze i prava i svi poslovi koji glase na novac, a sklopljeni su u Jugoslaviji između OUR, drugih domaćih pravnih osoba i građana, a također građana sa stranom osobom, izražavaju u dinarima i izvršavaju u sredstvima plaćanja koja glase na dinar. Odredbe ugovora ili drugoga pravnog posla što ih sklapaju osobe iz st. 1. ovog članka, kojima se dinarska vrijednost obveza izračunava na temelju cijene zlata ili tečaja stranih valuta i drugih međunarodnih sredstava plaćanja, smatraju se ništavnima. Iznimke od odredbe st. 1. i 2. ovog članka mogu se uvoditi samo saveznim zakonom. Odredbom čl. 16. st. 1. Zakona o deviznom poslovanju (...) propisano je da je zabranjeno plaćanje i naplata u devizama ili zlatu između domaćih osoba i između domaćih osoba i stranih osoba na teritoriju SFRJ i sklapanje poslova kojima se dinarska protuvrijednost ugovorne obveze izračunava na temelju cijene zlata ili tečaja dinara u odnosu prema stranim valutama, ako ovim ili drugim saveznim zakonom nije drukčije određeno. U st. 2. čl. 16. navedenog zakona propisano je da je svaki pravni posao protivan zabrani iz st. 1. ovog članka ništavan. Prema odredbi čl. 115. Zakona o Narodnoj banci Jugoslavije i jedinstvenome monetarnom poslovanju narodnih banaka republika i narodnih banaka autonomnih pokrajina ("Narodne novine", broj 53/91u daljnjem tekstu: Zakon o Narodnoj banci Jugoslavije) prestao je 17. VI. 1989.g. važiti Zakon o novčanom sistemu.

Generalno ne postoji jedinstven stav o pravnoj prirodi načela nominalizma, a također je evidentno različito postupanje sudova u određenim specifičnim uslovima, kumuliranjem različitih pravnih instituta koji u osnovi imaju monetarne obaveze. Ovo rezultira djelomično diskrecionim sudskim odlukama, suprotno našoj tezi da nije u zakonodavnom obuhvatu anticipiranje budućih neizvjesnih događaja monetarnog karaktera.

Efekti poremećaja u vrijednosti novca i efekti primjene nominalizma u domenu javnih prihoda

Posebno mjesto u našem radu zaslužuje problem transponiranja razornih dejstava promjena kupovne moći novca (konkretno inflacije) u sferu javnih prihoda, budući da je to jedan od najplastičnijih primjera manifestiranja neke makroekonomske pojave. Kad ovo konstatujemo, mislimo na efekat sprege inflatornih poremećaja generiranih, kako smo vidjeli, u monetarnom sistemu, sa elementima fiskalnog i pravnog sistema. Možemo kazati da je sistem javnih prihoda kanalizator deprecijacije novčane vrijednosti, odnosno omogućava višestranu njenu transmisiju, na način objašnjen u prethodnom potpoglavlju. Ovdje dajemo uži pristup problemu.

Javni prihodi, gdje prvenstveno mislimo na poreze na koje otpada najveći dio javnih prihoda neke zemlje, različito reagiraju na inflaciju u zavisnosti od nekoliko činilaca. U prvom redu, uticaj inflacije biće opredijeljen stepenom razvoja konkretne privrede, strukturom konkretnog poreskog sistema (odnosno vrstom poreza koji preovlađuju u istom), nadalje postojanjem ili nepostojanjem mehanizma vezivanja vrijednosti poreske obaveze za neki relevantni indeks koji bi pratio promjene u kretanju cijena, te o vremenskom intervalu koji postoji između momenta nastanka porezne obaveze do momenta njenog izmirenja (Švaljek, 1995).

U čl. 40. Zakona o Narodnoj banci Jugoslavije zadržan je gotovo neizmijenjen tekst bivšeg čl. 10. st. 1. i 3. ZNS kojim je dinar propisan kao valuta ugovora i valuta plaćanja, ali je ispuštena odredba st. 2. istoga članka koja je propisivala ništavnim ugovorne odredbe što sadržavaju valutnu klauzulu. Odredbom čl. 11. Zakona o privremenim mjerama o izmjenama i dopunama Zakona o deviznom poslovanju ("Službeni list", broj 85/89) koji se primjenjuju od 1. I. 1990.g. izmijenjen je čl. 16. st. 1. ZDP tako da je izostavljen dio koji je zabranjivao ugovaranje valutnih klauzula." Presuda Vs RH, Rev 2872/91, od 12. 2. 1992. – Izbor odluka 1994 – 29/97.

Za potrebe ovog istraživanja zadržaćemo se na razmatranju korelacije između distorzivnih efekata inflacije i indeksiranja poreske obaveze, s obzirom na različit i sporadičan normativni pristup pojedinih zemalja problemu prilagođavanja vlastitih poreskih sistema eventualnim volatilnostima u vrijednosti novca (Mann, 1992).²⁷ U tom cilju potrebno je najprije razgraničiti tri temeljna efekta koja inflacija može izazvati u odnosu na realnu poreznu obavezu. To su distorzija kvantuma porezne obaveze izražene u zakonskom sredstvu plaćanja, distorzija vrijednosti porezne obaveze i efekti koji utiču na strukturu porezne osnovice (Thurony, 1996).

Radi pojašnjenja pomenutih implikacija do kojih dovodi nepostojanje mehanizma indeksacije poreza poslužiće nam hipotetički primjer poreza na dohodak sa progresivnom poreznom stopom u poreznom sistemu SAD. Pretpostavka je da porezna struktura kakva je postojala 1988. nije mijenjana niti prilagođavana inflaciji do 2012. godine. Porezna osnovica je bruto dohodak, u našem primjeru četvoročlane porodice 1988. godine u iznosu od 35.000\$. Nakon standardnih poreznih oslobođenja i olakšica oporezivi dohodak iznosio bi 22.200\$ (35.000-5.000 neoporezivi minimum-1.950 porezna olakšice po članu). Efektivna porezna stopa iznosi 15%, tako da je porezna obaveza 3.330\$ (22.200/15x100) (Kesner-Škreb, 1997).²⁸ Primijenjeno na dohodak nakon oporezivanja u iznosu od 31.670\$ (35.000-3.330), prosječna porezna stopa iznosila bi 9.5% (Guenther, 2013).

²⁷ Zakoni koji su u inflatornim razdobljima predviđali metod adaptacije nastalim promjenama usvojeni su na primjer u SAD 1981. (*Economic Recovery Tax Act*), kojim je normirano prilagođavanje inflaciji određenih poreznih razreda kod poreza na dohodak počevši od 1985, zatim u Velikoj Britaniji od 1977. i Brazilu do 1975.

²⁸ Efektivna porezna stopa izračunava se kao udio ubranog poreza u dohotku prije oprezivanja, odnosno dohotku koji još nije prilagođen izračunavanju dohotka shodno zakonski odredbama kojima se konkretni porez propisuje. Prosječna porezna stopa predstavlja udio poreza na dohodak u dohotku koji je predmet oporezivanja.

Tabela 1: Porezna struktura u 2012. godini

Bruto dohodak 2012.	Oporezivi dohodak 2012.	Porezna obaveza 2012.	Dohodak nakon oporezivanja 2012.	Prosječna porezna stopa
67.929 (35.000x1.94 CPI)	55.129	11.569 (prilagodeno kumulativnoj inflaciji od 49%)	56.360 (prilagodeno kumulativnom rastu troškova života za 49%)	17%

Izvor: Autor prema podacima u Guenther, 2013.

Vidimo da je u odsustvu indeksacije realni dohodak nakon oporezivanja smanjen za 8%, a realno porezno opterećenje u periodu 1988.-2012. povećano za 79%.

Problem distorzije kvantuma novčane obaveze izražene u zakonskom sredstvu plaćanja može se prevazići propisivanjem u samom zakonu postupka periodičnog automatskog prilagođavanja inflatornim kretanjima ili izražavanjem porezne obaveze *ad valorem*, umjesto specificiranja iste u nacionalnoj valuti. Indeksiranjem pri tome mogu biti obuhvaćeni samo pojedini elementi porezne obaveze (na primjer, samo porezna osnovica bez poreznih oslobođenja i olakšica), i sl. (Jenkins, 1981).

Distorziju vrijednosti porezne obaveze omogućava i vremenski razmak između momenta njenog nastanka i momenta naplate poreza, koji problem se može prevazići u zavisnosti od vrste poreza, na nekoliko načina. Jedan od njih je pomjeranje vremena dospelosti porezne obaveze ili plaćanje poreza unaprijed. Drugi način bio bi indeksiranjem porezne obaveze za inflaciju koja se javi u vremenu između nastanka samog ekonomskog činjeničnog stanja relevantnog za oporezivanje i momenta plaćanja poreza. Ovaj metod naročito je primjeren kod poreza na dohodak kod kojeg je zbog tehničkih razloga teško skratiti period konačne realizacije porezne obaveze (Thurony, 2003).²⁹

Inače je konceptualizacija prilagodbe inflatornim promjenama kod poreza na dohodak složena kako zbog postojanja pomenutog vremenskog jaza, tako i zbog strukture porezne osnovice, koji kod ove vrste poreza, sa aspekta

²⁹ Sličan efekat skraćanju perioda između nastanka i realizacije porezne obaveze ima i povećanje poreznih stopa, ali pod uslovom da su stope inflacije konstantne.

indeksiranja, moraju tom konceptualizacijom biti obuhvaćeni. Ako se prihvati teorija S-H-S dohotka prema kojoj je (Blažić, 2006):³⁰

$Y = C + \Delta W$ (gdje je Y dohodak, C potrošnja, ΔW promjena u neto imovini obveznika), odnosno ako je $W_{i+1} = E_i + (I+r)W_i - C_i$ (gdje je W_i imovina na početku perioda i , kod koje je kamata r predvidljiva, E_i prihodi koji ne potiču od imovine, ali pritiču na kraju razdoblja i), onda je: $C_i + \Delta W_i = E_i + \Delta W_i$

Zato bi se indeksiranje ove vrste poreza trebalo vršiti prilagođavanjem inflaciji desne strane jednačine koja predstavlja sve oblike prihoda, odnosno sve novčane dohotke poreznog obveznika, dok lijeva strana jednačine predstavlja sveobuhvatan dohodak obveznika sa aspekta njegovog trošenja i koja se ne uzima u obzir kod indeksiranja. Ovo stoga što povećanje samo nominalne vrijednosti novčanih dohodaka poreznog obveznika u inflatornim uslovima ne implicira povećanje njegovog potrošačkog potencijala, jer da bi se u uslovima inflacije moglo govoriti o potrošnji, realni dohodak mora ostati netaknut. Ili drugačije rečeno, samo onaj dio dohotka koji premašuje nivo inflacije ostaje slobodan za potrošnju (Blažić, 2006).

Za razliku od poreza na dohodak, kod javnih prihoda, kao što su recimo akcize, gdje se iznos poreza obračunava ne prema vrijednosti, već prema broju izvršenih transakcija, nominalna vrijednost porezne obaveze pod uticajem inflacije ostaje stabilna. Isto vrijedi i za poreze na imovinu, te za poreze na naslijeđe, kod kojih je porezna osnovica nerijetko neprilagodljiva. S druge strane, tamo gdje se porez obračunava na promjene nominalnih vrijednosti porezne osnovice, inflacija vodi povećanju efektivne porezne stope, za razliku od metode po kojoj se porez obračunava na promjene transakcijske vrijednosti u vrijeme izvršenja transakcije.³¹

Slijedom gornje analize može se u savremenim poreznim sistemima evaluirati i primjena nominalističkog principa, bilo sa aspekta faze razreza poreza

³⁰ Schanz-Haig-Simons-ova koncepcija dohotka ili prirasta bogatstva.

³¹ Prvi slučaj immanentan je porezu na kapitalnu dobit, kakav postoji, na primjer u Velikoj Britanji. Vid. *Finance Act 2012 (ch. 14) Part 1-Income Tax, Corporation Tax and Capital Gains Tax, Chapter 4-Capital Gains*, http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2012/14/pdfs/ukpga_20120014_en.pdf. Drugi je pak prisutan kod poreza na dodanu vrijednost. Vid. odredbu čl. 17. Zakona o porezu na dodanu vrijednost, „Službeni glasnik BiH“, br. 9/05; 35/05; 100/08.

odnosno ustanovljavanja porezne obaveze, bilo sa aspekta faze izvršenja porezne obaveze kao monetarne obaveze. Upravo u ovoj drugoj fazi doslovna primjena nominalizma može i najčešće ima izuzetno nepravične posljedice. Bez obzira na to, većina nastojanja da se u uslovima deprecijacije novca i smanjenja nominalnih dohodaka poreznih obveznika porezna obaveza podvrgne revalorizaciji, nailazi na otpor kako institucija koje primjenjuju pravo (Mann, 1992),³² tako i same fiskalne vlasti (Viterbo, 2006).³³ Postavlja se pitanje gdje je korijen neprihvatanja

³² Najprominentnije nastojanje odbrane nominalističkog principa pokazali su njemački sudovi (Federalni finansijski sud i naročito Federalni ustavni sud) u svojim odlukama u periodu između 1967.-1978. godine. Odluke njemačkog Ustavnog suda temeljene su na odbijanju argumenta da iz ustavom zabranjene diskriminacije, odnosno arbitranosti proizilazi obaveza fiskalne vlasti da indeksira poreze, odnosno argumenta da primjena nominalističkog principa u uslovima inflacije ima elemente konfiskacije imovine. Izuzetak je praksa Europskog suda za ljudska prava koji je u nekim svojim odlukama okarakterizirao oporezivanje u nestabilnim monetarnim prilikama kao vid konfiskacije imovine ili kao oblik kontrole nad njenim korištenjem (*Hentrich vs. France*, n. 13616/88, 22.9.1994.). Osnovna razlika između ovih mjera državne politike ogleda se u obuhvatu posljedica jedne i druge. Dok oporezivanje formalno pogađa sva porezno sposobna pravna i fizička lica pod fiskalnim suverenitetom države, dotle oduzimanje prava vlasništva targetira određene kategorije lica. U slučaju ozbiljnog obezvrjeđena novčane vrijednosti vlasništvo gubi svoju ekonomsku vrijednost, kao posljedica propusta poduzimanja adekvatnih mjera monetarne vlasti u suzbijanju inflacije, odnosno propusta države da zaštiti vlasnička prava. Inflacija se u kontekstu prava proklamiranih u Europskoj konvenciji o ljudskim pravima može smatrati protivnom javnom interesu, pa čak i protupravnom.

³³ Napuštanje nominalističkog principa u oblasti oporezivanja dovelo bi do podrivanja fiskalnih ciljeva koji se oporezivanjem žele ostvariti, što bi posljedično ugrozilo stabilnost monetarnog sistema. S druge strane, kompleksnost poreznog sistema očita je i u stabilnim monetarnim prilikama, te bi valorizacija poreznih obaveza usložnila postojeće administrativno-tehničke uslove razreza i naplate poreza ili bi se pojačali uopbičajeni efekti nakon oporezivanja (kako u fazi incidence, tako i u fazama impakta i perkusije). Ovo opet ne znači da ne postoje izuzeci od primjene nominalizma. Na primjer, američki federalni zakon *Internal Revenue Code* iz 1954. u odjeljku 1034. propisivao je oslobođenje od plaćanja poreza na dohodak u slučajevima prodaje nekretnine u jednoj državi radi premještanja na radno mjesto u drugoj državi. Ako je nekretnina poreznog obveznika u nekadašnjoj rezidentnoj državi prodana nakon 31.12.1953., a nova nekretnina kupljena unutar vremenskog okvira godinu dana prije i godinu dana poslije navedenog datuma, tada će se dohodak od prodaje smatrati oporezivim samo u obimu u kojem prodajna cijena (usklađena sa rastom cijena u ranijoj rezidentnoj državi) prelazi troškove kupovine nekretnine u novoj rezidentnoj državi. Isti akt sadržavao je i novi

odmaka od ovog principa? Svakako to nije stanovište po kojem napuštanje načela nominalizma samo po sebi vodi inflatornim poremećajima.³⁴ Otuda se kao sasvim racionalan nameće razlog sadržan u motivima same države, u volji vlasti (ne u njenoj sposobnosti) da se efikasno suprotstavi poremećajima inflatornog karaktera (Hirshberg, 1971).³⁵

Zaključak

Pravnim odnosima nije imanentan novac u funkciji općeg sredstva razmjene već novac u izvedenoj, pravu prilagođenoj i modificiranoj funkciji (zakonskog) sredstva plaćanja, budući da nije u zakonodavnom obuhvatu anticipirati pojave koje mogu uticati na smanjenje novčane vrijednosti, već je to odgovornost stranaka pravnih odnosa. S druge strane se efekti mjera monetarne politike kojima se utiče na opticaj i vrijednost novca odražavaju posebno na ugovorne novčane obaveze kod kojih postoji vremenski razmak od vremena nastanka do ispunjenja obaveze. U uslovima deprecijacije uzrokovane inflacijom, to sa aspekta dužnika znači smanjenje realne vrijednosti njegove obaveze. Ovo pod uslovom da je ispunjenje novčane obaveze ugovoreno u valuti koja je zakonsko sredstvo plaćanja, jer je povjerilac obavezan prihvatiti ispunjenje obaveze u toj valuti iako je ista izgubila na svojoj stvarnoj vrijednosti.

Stoga zaključujemo da je nominalizam, u uslovima poremećaja vrijednosti novca, samo formalno-pravno izraz saglasnosti volja stranaka. Načelo nominalizma ne daje slobodu prilagođavanja vrijednosti obaveze nastalim promjenama vrijednosti novca. Apstraktno mjerilo vrijednosti bez materijalnog substancioniranja inducira jaz između novčane nominalne i realne vrijednosti i ne može se premostiti primjenom načela nominalizma. Navedeno usložnjava činjenica da je novac roba, podložna djelovanju zakona ponude i tražnje, što

princip valuacije oporezive dobiti kod pravnih lica kod inventarisanja po principu *first in-first out*. U inflatornom razdoblju, roba koja je zadnja kupljena ili proizvedena, knjiži se kao posljednja koja je prodana/proizvedena (*last in-first out*).

³⁴ Argument nema valjano utemeljenje u monetarnoj teoriji o novcu, a slobodno možemo kazati ni u kvantitativnoj teoriji, ma koliko jedna drugu podrivale i nastojale demantirati.

³⁵ Nije naime nepoznato da je inflacija pogodno „sredstvo“ smanjenja državnog duga. S druge strane, stabilnost nacionalne valute, makar i formalna, pitanje je prestiža u međunarodnim monetarnim, a i svakim drugim odnosima, tako da bi napuštanje nominalizma značilo, uslovno rečeno, zvanično priznanje da je nacionalna valuta izgubila na vrijednosti.

samo po sebi ne utiče na supstancijalnu vrijednost novca, međutim velika ponuda novca kao rezultat emisione politike, gotovo uvijek rezultira padom unutrašnje vrijednosti novca. Isti efekat ima i povećana ponuda novca na novčanom tržištu, te složeni mehanizmi privrede i privrednog razvoja, tako da se na jačanje vrijednosti neke valute ne može djelovati samo parcijalnim mjerama monetarne politike.

Neophodno je stoga korigovati efekte načela nominalizma, a prostor za korekcije ograničen je na institute iz pravnog domena. Pravo, međutim, ne može uzimati u obzir tu tzv. funkcionalnu vrijednost novca, niti prihvatiti stavove valorističke koncepcije koja se na toj vrijednosti temelji. Sa pravnog aspekta neprihvatljiva je ideja da se u određenju količine ili obima novčane obaveze uzmu u obzir promjene u vrijednosti cijena i usluga, jer je ta vrsta odgovornosti za rizik općenito na ugovornim stranama. Posljedično tome, promjene nivoa cijena za pravo bi bile relevantne ako bi se mogle pripisati čemu drugom, osim oskudnosti ili obilju faktora proizvodnje. Zato ekonomska teorija ne može obezbijediti za pravo relevantna sredstva niti metode mjerenja promjena u vrijednosti novca. Indeksi i ponderi koji se primjenjuju u ekonometrijskim analizama podložni su arbitrarnom tumačenju i kao takvi su *in casu*, za pravo neprikladni.

Stoga se obim monetarne obaveze ne može odrediti drugačije, osim usvajanjem nominalističkog principa. Slijedi da monetarna obaveza nema druge „vrijednosti“ do one u kojoj je izražena. Iako je nominalizam, po svojoj suštini, pravni princip, empirički je izveden iz poopćavanja faktičke situacije. Naime, u većini slučajeva, ugovorne strane nemaju u vidu mogućnost promjena u novčanoj vrijednosti, i pored jasne predodžbe o prometnoj ili kupovnoj moći ugovorene količine novca.

Ukoliko su ovu mogućnost uzele u obzir, stranke se mogu zaštititi ugovaranjem zaštitnih klauzula; ukoliko su takvo što propustile, moraju prihvatiti rizike povezane s promjenama vrijednosti novca, jer pravo ne pridaje značaj uslovima koji ili ne postoje ili kojima stranke nisu dale adekvatan izraz. Ova negativna tvrdnja, u pozitivnom kontekstu rezultira zaključkom da u odsustvu posebne klauzule, stranke imaju u vidu (žele, namjeravaju) da ugovore obavezu u korelaciji sa nominalnom vrijednošću novca koji je u pitanju i koji važi kao zakonsko sredstvo plaćanja u momentu isplate. Pravno relevantna namjera stranaka tako opravdava nominalizam.

LITERATURA

Babić I. (1995). Nominalizam i valorizam-odnos zatezne kamate i naknade štete. *Pravni život*, 10, 589-.

Blažić H. (2006). Usporedni porezni sustavi, oporezivanje dohotka i dobiti. Rijeka: Ekonomski fakultet u Rijeci

Boehmer G. & Esser W. (1954). *Festschrift für Gustav Boehmer*. Bon: L. Röhrscheid

Brokelind C. (2012, April 8). Discussion of Some Legal Issues Raised by the Introduction of the Euro. Preuzeto sa: <http://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordOId=529861&fileOId=624704>

Dach J. (1960). Tax Aspects of Inflation a Study in Monetary Niminalism. *The American Journal of Comparative Law*, 9(4), 662-663.

Delibašić T. (1993). *Monetarni nominalizam i revalorizacija- Naplata potraživanja i protivpravna imovinska korist u uslovima inflacije*. Beograd: Službeni glasnik

Gerloff, W. (1952)., *Geld und Gesellschaft, Versuch Einer Gesellschaftlichen Theorie des Geldes*. Frankfurt am Main: Verlag

Grothe H. (1999). *Fremdwährungsverbindlichkeiten: das Recht der Geldschulden mit Auslandsberührung ; Kollisionsrecht - materielles Recht – Verfahrensrecht*, Berlin-New York:Walter de Gruyter

Guenther G. (2013, April 12), Individual Income Tax Rates and Other Key Elements of the Income Tax:1988 to 2013. Congressional Research Service. Preuzeto sa: <http://fas.org/sgp/crs/misc/RL34498.pdf>,

Hirshberg E. (1971). Nominalistic Principle: A Legal Approach to Inflation, Deflation, Devaluation and Revaluation. Tel Aviv: Bar-Ilan University.

Ivić R. (1986). Rasprava na temu: novčane obligacije (nominalizam ili valorizam). *Pravo : teorija i praksa : časopis Saveza udruženja pravnika*

Vojvodine, 3, 95-98.

Jenkins, G.P&Lahouel, H. (2013, January 7). Inflation and Taxation. Preuzeto sa: <https://ideas.repec.org/p/qed/dpaper/55.html>

Kesner-Škreb M. (1997). Stope poreza na dohodak-pojmovnik. *Financijska praksa*, 21(4), 583-586.

Krulj V. (1973). *Novac i novčane obaveze u unutrašnjem i međunarodnom pravu*. Beograd: Savremena administracija

Lađa T. (1988). *Nikomahova etika*. Zagreb: Globus

Maljković B. (1994). Nominalizam-valorizam i naknada štete. *Sudska praksa-jugoslovenski stručno-informativni časopis*, 1(2), 9-10.

Mann F.A. (1993). *The Legal Aspects of Money* (5th ed.). New York: Oxford University Press

Meichsner V. (1962). *Pravni aspekt novca*. Skoplje:Ekonomski fakultet Univerziteta u Skoplju

Natelson R.G. (2008). Paper Money and the original Understanding of the Coinage Clause. *Harvard Journal of Law and Public Policy*, 31(3), 1017-1081

Ostapski S.A. (1987). The Touch of Gold in International Conventions: Value Maintenance in a Changing World. *Loyola of Los Angeles International and Comparative Law Journal*, 9(3), 523-543.

Perović S. (1980). *Obligaciono pravo*. Beograd: Privredna štampa

Perović S. I Stojanović D. (1980). *Komentar Zakona o obligacionim odnosima-knjiga I*, Beograd:Kulturni centar Gornji Milanovac, Pravni fakultet u Kragujevcu

Priest C. (2012, March 12). Currency Policies and Legal Development in Colonial New England, Yale Law School Legal Scholarship Repository. Preuzeto sa: http://digitalcommons.law.yale.edu/fss_papers/1303

Dr. sc. Aida Mulalić

Stanišić S. (2005). *Ogledi iz građanskog prava (odabrani autorski tekstovi sa sudskom praksom)*, (1 izd.). Banja Luka: Udruženje pravnika Republike Srpske/ART print Banja Luka

Steiner, W.H., Shapiro, E. & Solomon, E. (1958). *Money and Banking: An Introduction to the Financial System* (4th ed.). New York: H. Holt and Co.

Švaljek S. (1995). Fiskalni deficit, fiskalni prihodi i inflatorno financiranje. *Privredna kretanja i ekonomska politika*, 5(40), 33-74

Tajić H. (2010). *Domaća i strana sudska praksa*. Sarajevo: „Privredna štampa“ d.o.o. Sarajevo

Thurony V. (1996). *Tax Law Design and Drafting*, Vol. I, Washington DC: International Monetary Fund

Thurony V. (2003). *Comparative Tax Law*. Hague: Kluwer Law International

Viterbo, A. (2014, January 12). The ECHR's Protection of Property Rights against Inflation vs. The EC Price Stability Principle. Preuzeto sa: <http://www.eui.eu/RSCAS/Publications>

Vizner B. (1978). *Komentar Zakona o obveznim (obligacionim) odnosima 2*. Zagreb

Zakon o deviznom poslovanju FBiH, „Službene novine FBiH“, br. 47/10

Zakonu o deviznom poslovanju Republike Srpske, „Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 96/03 i 196/06

Zakon o obligacionim odnosima FBiH „Službeni glasnik SFRJ“, br. 29/78; 39/85; 45/89; 57/89, „Službeni list RbH“, br. 2/92; 13/93; 13/94

Zakon o obligacionim odnosima Republike Srpske, „Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 17/93; 3/96; 39/03 i 74/04

Zakon o obveznim odnosima RH „Narodne novine,“ br. 35/05, 41/08, 125/11